

ДОКАЗУВАННЯ ОБСТАВИН ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ: ПРАВО ЧИ ОБОВ'ЯЗОК?

У статті розглянуто сутність та значення загального правила процесу розподілу обов'язків доказування, яке діє при встановленні обставин цивільної справи. Зроблено висновок, що доказування виступає обов'язком, який виконується особами, що беруть участь у цивільній справі альтернативними способами та в певних процесуальних формах.

Ключові слова: процес доказування, загальні правила, розподіл обов'язків доказування, сутність.

Доказування у цивільній справі регламентується дією багатьох загальних і спеціальних правил доказового процесу. Належна характеристика їх юридичної природи, змісту та взаємодії між собою демонструватиме їхнє функціональне спрямування та визначатиме роль суб'єктів доказування у доказовому процесі. Оскільки за допомогою даних правил відбувається регламентація процедури встановлення обставин цивільної справи, їхнє ігнорування призведе до неправильних висновків суду щодо встановленості того чи іншого юридичного факту, що, у свою чергу, обумовить неправильне вирішення цивільної справи. Ось чому знання загальних правил процесу доказування важливо не тільки з теоретичних, але й практичних позицій.

Питанням сутності та значення загального правила розподілу обов'язків доказування, яке визначає поведінку суб'єктів доказування при встановленні юридичних фактів предмета доказування, присвятили свої праці багато вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких О. В. Баулін, Ю. В. Білоусов, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, А. Т. Боннер, В. В. Бутнев, М. А. Гурвіч, К. В. Гусаров, Е. С. Зеленьак, І. О. Ізарова, В. В. Комаров, В. В. Молчанов, І. В. Решетнікова, Г. П. Тимченко, В. П. Феннич, С. Я. Фурса, Т. В. Цюра, М. Й. Штефан, О. О. Штефан, К. С. Юдельсон, В. В. Ярков, М. М. Ясинок та ін.

Метою даної статті є визначення сутності та значення правила розподілу

обов'язків доказування у процесі встановлення обставин цивільної справи.

Для кращого розуміння змісту та призначення загального правила розподілу обов'язків доказування варто визначитися з тим, чи є доказування правом, чи виступає воно процесуальним обов'язком. Зразу відзначимо, що даний спір у доктрині цивільного процесу ведеться виключно щодо осіб, які беруть участь у справі, або сторін та інших матеріально-зацікавлених учасників цивільного процесу. Оскільки ст. 27 ЦПК України чітко вказує, що обов'язок подання доказів лежить на всіх особах, які беруть участь у цивільній справі, якщо вони висувають вимоги чи заперечення, то будемо виходити із поширення правомочності доказування саме на всіх суб'єктів із даної групи осіб.

У науковій літературі вже давно триває наукова дискусія щодо сутності доказування: це право чи обов'язок? До сих пір із цього приводу немає єдності думок.

С. С. Бичкова, аналізуючи закріпленій у ч. 2 ст. 27 ЦПК України обов'язок осіб, які беруть участь у справі, подавати докази, підтверджує, що тут мова йде про право, а не обов'язок доказування, оскільки даний обов'язок стосується не факту, а часу подання доказів [1, с. 87]. Про існування права, а не обов'язку доказування, стверджують такі вчені, як О. В. Баулін [2, с. 90-91], Є. В. Васьковський [3, с. 243], К. В. Гусаров [4, с. 137], В. В. Молчанов [5, с. 103–107], К. С. Юдельсон [6, с. 84-85] та ін. Але переважна більшість науковців зазначає, що правильніше говорити про існування юридичного обов'язку доказування, невиконання якого може призвести до несприятливих правових наслідків [7, с. 57–62; 8, с. 17; 9, с. 155].

Окремі науковці вказують на те, що доказування для сторін виступає одночасно правом та обов'язком [10, с. 56-57]. Так, В. П. Феннич пише, що про доказування можна говорити як про право, і як про обов'язок. Право доказування – це можливість надання доказів, участі в їх дослідженні, попередній оцінці, що гарантована сукупністю процесуальних норм й особисто реалізується самими зацікавленими особами й у відповідності зі своїми процесуальними інтересами та вибором міри поведінки. Право реалізується з

волі самих уповноважених осіб. Обов'язок доказування, на відміну від права, полягає в необхідності здійснення комплексу дій з доказування, який визначається не вибором або за розсудом суб'єкта доказування, а можливістю настання несприятливих наслідків у разі їх невиконання або іншими мірами впливу, наприклад, відмовою суду визнати існуючим факт, який підтверджує сторона, у випадку невиконання обов'язку з його доказування [11, с. 99].

На нашу думку, про доказування в контексті процесуально-правового статусу осіб, які беруть участь у цивільній справі, в тому числі й сторін, слід говорити як про цивільний процесуальний обов'язок. Вказана позиція аргументується наступними положеннями.

По-перше, в положеннях ЦПК України можна часто зустріти дії суду чи осіб, які беруть участь у справі щодо доказування, що сформульовані як право, але зустрічаються й формулювання у вигляді обов'язку (наприклад, статті 10, 27, 60, 131 ЦПК України та ін.). Але тут слід пам'ятати одне: обов'язок доказування сформульовано як загальний та адресований всім тим, хто стверджує про певні факти, які необхідно встановити для правильного вирішення справи. Зустріч у нормах ЦПК України права подати докази (ст. 27 ЦПК України), права заявляти клопотання про виклик свідків (ст. 136 ЦПК України), витребування доказів (ст. 137 ЦПК України) чи призначення експертизи (ст. 143 ЦПК України) і т.д. є не що інше, як *альтернативні способи та форми* (виділено нами. – В. А.) виконання єдиного обов'язку доказування. С. Л. Дегтярьов чітко зазначив, що диспозитивність процесуального характеру (свобода вибору) закінчується з визначенням певного варіанту поведінки, тому що в подальшому ця особа зіштовхується з необхідністю виконати відповідні обов'язки та умови, що передбачені законодавством [12, с. 10]. Але, як зазначають окремі науковці, цивільним процесуальним обов'язкам притаманна ознака диспозитивності й тому, не без підстав, такі обов'язки йменуються «диспозитивні цивільні процесуальні обов'язки» [13]. Для таких обов'язків попередньо не є характерною ознакою примусового виконання. Разом із тим такі обов'язки покликані зумовлювати необхідність певної поведінки суб'єкта для

нормального перебігу процесу. Це і дозволяє віднести їх до категорії своєрідних юридичних обов'язків [13]. Не поділяючи погляди вчених щодо існування диспозитивних цивільних процесуальних обов'язків, тим не менш відмітимо, що можливі альтернативні способи та форми їх належного виконання. Ось чому обов'язок доказування можна виконати шляхом подання доказів до суду (один спосіб) або поданням клопотання про призначення експертизи (другий спосіб); якщо отримання доказів для сторони буде проблематичним, то можна звернутися до суду з клопотанням про їх витребування ухвалою суду (одна із багатьох процесуальних форм подання письмових та речових доказів). Таким чином, обов'язок доказування – один, але способів та форм його виконання – багато. Альтернативність у виборі способів і форм виконання обов'язку доказування ще не означає перетворення його на право доказування.

По-друге, обов'язок доказування породжує негативні, несприятливі правові наслідки для особи, що ігнорує його. Одним із аргументів на користь існування права, а не обов'язку доказування, називають відсутність юридичної відповідальності за його недотримання. Санкції застосовуються за наявності правопорушення, яке у даному випадку відсутнє; визнання факту неіснуючим, як загальний несприятливий правовий наслідок для особи, яка не виконала обов'язок доказування, не вважається мірою державного примусу [5, с. 104]. Вивчаючи цивільну процесуальну відповідальність, І. М. Лукіна описала її ознаки, серед яких вказала на специфіку заходів процесуального примусу: вони знаходять свій прояв у тому, що пов'язані з позбавленням правопорушника суб'єктивного цивільного процесуального права чи покладанням на нього нового або додаткового обов'язків. Наприклад, особа при подачі позовної заяви не зазначила докази в її тексті, суд виносить ухвалу про залишення позовної заяви без руху, перешкоджаючи заявнику в реалізації права на позов. Причому в такій ухвалі виявляється державний примус, що зобов'язує особу належним чином виконати свій обов'язок доказування на стадії порушення цивільної справи. Ось чому ми погоджуємося з тими науковцями, які під санкцією

правової норми розуміють будь-які несприятливі правові наслідки [7, с. 58]. Головне, слід пам'ятати, що оскільки способів і форм виконання обов'язку доказування на кожному етапі процесу доказування на відповідних стадіях цивільного процесу дуже багато, то і негативних процесуальних наслідків за не вчинення конкретних процесуальних дій з виконання обов'язку доказування буде також надзвичайно багато. Наприклад, відсутність сторони відповідача у судовому засіданні для участі в дослідженні доказів та не здійсненні їх оцінки дає суду можливість розглянути справу на підставі наявних у ній доказів з урахуванням висловленої позиції за обставинами справи протилежної сторони (ч. 4 ст. 169 ЦПК України). Але загальний несприятливий наслідок, що настає від не виконання обов'язку доказування, полягає в тому, що суд не визнає наявним той факт, про який сторона стверджувала.

По-третє, наявність обов'язку доказування обґрунтовується кореспондуючим правом суду застосувати різноманітні негативні правові наслідки від невиконання даного обов'язку. Обов'язок доказування притаманний для сторін справи на протязі всього процесу доказування та виконується різноманітними способами і процесуальними формами. Обов'язок доказування сторін кореспондується суду, який повинен винести обґрунтоване рішення у цивільній справі. Суд та сторони для правильного вирішення цивільної справи повинні працювати разом, чітко виконуючи свою роль у процесі. Що б не бути звинуваченим у винесенні необґрунтованого рішення, суд повинен мати відповідні засоби реагування на неналежну поведінку того, на кого також покладається відповідальність за правильне вирішення цивільної справи. Якщо особа не виконує свій обов'язок доказування, то суд реагує на це, не підміняючи саму сторону, наказуючи її специфічно, зобов'язуючи вчинити належним чином [9, с. 155].

По-четверте, доказуванню підлягають не лише матеріально-правові факти, але й процесуальні. Найбільш наочно доказування саме як обов'язок виявляється при не доведенні юридичних фактів процесуального характеру. Недоказавши певний процесуальний факт, порушити відповідне процесуальне

правовідношення, зумовлене даним фактом, учасник процесу вже не може. Проблема ускладнюється тим, що доказування матеріально-правових фактів вчиняється багатьма цивільними процесуальними способами, вибір та можливість реалізації яких залежатиме від доведеності юридичних фактів процесуального характеру. Наприклад, для того, щоб суд здійснив забезпечення доказів, необхідно довести підставу для цього: подання потрібних доказів є неможливим або існують складнощі для цього (ч. 1 ст. 133 ЦПК України). Ось чому у багатьох випадках доказуванню матеріально-правових фактів передує доказування процесуальних фактів. Вважати в такій ситуації доказування правом, а не обов'язком, абсолютно неможливо.

Отже, доказування для осіб, які беруть участь у цивільній справі, виступає не правом, а цивільним процесуальним обов'язком, який розподіляється між ними, якщо вони стверджують про ті чи інші обставини цивільної справи.

Список літератури:

1. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : моногр. / С. С. Бичкова. – К. : Атіка, 2011. – 420 с.
2. Баулин О. В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел / О. В. Баулин. – М. : Городец, 2004. – 272 с.
3. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковський ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 464 с. – (Серия “Русское юридическое наследие”).
4. Гусаров К. В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности : дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Константин Владимирович Гусаров. – Х., 2000. – 201 с.
5. Молчанов В. В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве : учеб. пособие / В. В. Молчанов. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2012. – 360 с.
6. Юдельсон К. С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе / К. С. Юдельсон. – М. : Госюриздат, 1951. – 295 с.
7. Бутнев В. В. Характер обязанности по доказыванию в гражданском судопроизводстве и арбитражном процессе / В. В. Бутнев // Теория и практика установления истины в правоприменительной деятельности : сб. науч. тр. – Иркутск, 1985. – 210 с.
8. Гурвич М. А. Является ли доказывание в гражданском процессе юридической обязанностью? / М. А. Гурвич // Советская юстиция. – 1975. – № 5. – С. 14–17.
9. Решетникова И. В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве / И. В. Решетникова. – М. : НОРМА (Изд. гр. «НОРМА-ИНФРА-М»), 2000. – 288 с.
10. Треушников М. К. Судебные доказательства / М. К. Треушников. – М. : ОАО «Изд. дом «Городец», 2004. – 272 с.
11. Феннич В. П. Цивільний процес. Конспект лекцій : навч. посіб. / В. П. Феннич.

– Ужгород : Вид-во Закарпатського держ. ун-ту, 2005. – Ч. 1. – 130 с.

12. Дегтяров С. Л. Природа процессуальных прав и обязанностей участников гражданского судопроизводства / С. Л. Дегтяров // Российский судья. – № 2. – 2007. – С. 9–11.

13. Барашков С. А. Диспозитивные обязанности в гражданском процессе [Электронный ресурс] / С. А. Барашков // Правоведение. – 1985. – № 2. – С. 67–71. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=179481>

Андрийці В. Д. Доказывание обстоятельств гражданского дела: право или обязанность?

В статье рассмотрены сущность и значение общего правила процесса распределения обязанностей доказывания, которое действует при установлении обстоятельств гражданского дела. На основании рассмотренного материала делается вывод о том, что доказывание выступает в качестве обязанности, которая выполняется лицами, что участвуют в гражданском деле альтернативными способами и в определенных процессуальных формах.

Ключевые слова: процесс доказывания, общие правила, распределение обязанностей доказывания, сущность.

Andriyco V. D. Evidence of Circumstances of The Civil Case: Right or Duty?

In this article the author examines the essence and meaning of general rule of the process of the segregation of evidence duties that operates under the establishing circumstances of the civil case. On the basis of the materials, it is concluded that the evidence is the duty that is executed by persons who are involved in a civil case by alternative ways and in certain procedural forms.

Key words: process of evidence, general rule, segregation of evidence duties, essence.